

ALTAY TÜRKLERİNDE AVCILIKLA İLGİLİ PRATİKLER VE EFSANELERDEKİ YERİ*

Ferah TÜRKER**

Özet:

Avlanma, Altay Türklerinin hayatında en eski dönemlerden beri önemli geçim kaynakları arasında yer almıştır. Altay Türklerinin doğadaki her unsuru canlı birer varlık olarak tasavvur etmeleri ve hayvanların, buldukları dağa, taygaya, ormana ait olduklarını düşünmeleri, avcılıkla ilgili türlü pratiklerin oluşmasına yol açmıştır. Ava çıkmamanın bir ritüel olarak gerçekleştirildiği Altay Türklerinde bu pratikler, ava çıkmadan önce başlamakta, avlanma esnasında ve sonrasında da devam etmektedir. Bunlardan bir kısmı, avcının yerine getirmesi gereken pratiklerken, bir kısmı da sakınması gereken davranışlar, yani yasaklardır. Avcı, ancak tüm bu pratikleri yerine getirdiği takdirde başarılı bir şekilde avlanabilmektedir. Makalemizde avcılıkla ilgili tüm bu pratikler, “Ava Çıkmadan Önce Uygulanan Pratikler”, “Avlanma Esnasında Uygulanan Pratikler” ve “Avdan Sonra Uygulanan Pratikler” olarak üç başlık altında incelenecek, ardından avlanmanın efsanelerde nasıl yer aldığı hususuna değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Altay, avcılık, efsane, iye, ritüel, inanış.

Hunting Practices of Altai Turks and the Place in Legend

Abstract:

Hunting has been an important source of livelihood since the earliest times in the life of Altai Turks. Every element of the nature of Altai Turks to conception of the kinds entities and they think that animals belong to the mountains, taiga and forests and they have led to the evolution of the kinds of hunting practices. Hunting is performed as a ritual of the Altai Turks these practices starts before the hunt and continue during and after hunting. Some of these are the practices wich the hunter must perform others are the behaviors that must be avoided that is forbidden. The hunter can only successfully hunt if he does fulfill all these practices. In our article about all these hunting

* Bu makale, II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi'nde (19-25 Nisan 2010, İzmir) sunulan bildirinin değiştirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ferahturker@hotmail.com.

practices “Practices Applied Before the Hunting”, “Practices Applied During the Hunting”, “Practices Performed After the Hunting” will be examined under three headings then the hunting legend.

Keywords: *Altai, hunting, legend, protective spirit, ritual, belief.*

Giriş

Rusya Federasyonu'nun Güney Sibirya Bölgesi'nde yer alan Altay Cumhuriyetinde en önemli geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve avcılıktır. Ülke topraklarının %19'u tarım arazisidir; ancak soğuk iklim koşulları, ekip biçmeyi zorlaştırmakta ve ürün çeşitliliğini ciddi anlamda sınırlandırmaktadır. Hayvancılık, özellikle Altay'ın güneyinde önemli bir geçim kaynağıdır; çünkü buradaki düzlükler hayvancılık yapmak için uygundur. Avcılık ise %47'si ormanlarla kaplı Altay'ın, özellikle dağlık ve ormanlık kuzey bölgelerinde temel geçim kaynaklarından, hatta 20. yüzyıla kadar ilk sırada yer alır (Samaev 2004: 175; Potapov 2014: 121; Türker 2011: 2-3). Aslında avcılık, zorlu bir coğrafyada yaşayan bütün Altay Türklerinin hayatında geçmişten bugüne önemli bir yer tutmaktadır. Arkeolojik buluntularla takip edebildiğimiz arkaik dönemden bu yana, avladıkları hayvanların etinden, kürkünden, derisinden vb. istifade eden Altay Türklerinde avcılık, sadece iktisadi hayatlarında değil, inanç sistemlerinde de önemli bir yere sahiptir (Potapov 2014: 109-121).

Tabiatla iç içe yaşayan Altay Türkleri, doğadaki her unsuru canlı birer varlık olarak düşünmüşler, saygı duymuşlar ve kutsal saymışlardır. Onların inancına göre, taygaların, dağların, taşların, vadilerin, nehirlerin hep birer iyisi, yani koruyucu ruhu vardır; bu yüzden de Altay sahiplidir. Altay'a zarar verirse iyeler kızacakları için başlarına bir felaket geleceğine, hastalıkların çoğalacağına, doğumların azalacağına kısacası alkış vermeyip onları korumayacağına inanırlar ve bunu da “*Altay katulanıp kaldı.*” diye ifade ederler. Bu yüzden ihtiyaç dışı avlanmazlar; avlandıkları zamanlar ise hayvan yavrularının büyüyüp kendi başlarına yiyecek bulup beslenebildikleri sonbahar ve kış dönemleridir (Çoçkina vd. 1996: 21, 130). Aslında böylelikle hayvanların üreme dönemlerinde onları avlanmaktan sakınmakta, hayvanları ve doğanın dengesini korumaktadırlar.

Avcılığın önemli bir geçim kaynağı olması, Altay Türklerinin hayatında hayvanları önemli kılmıştır. Hayvanların üstün sezgi güçlerinden kaynaklanan yetenekleri ile fiziksel kuvvetleri, onlara karşı hem hayranlık ve saygı uyandırmış hem de onlardan korkup çekinmelerine yol açmıştır. Bu çelişkili duygular sonucu, avlanma, belli kuralları olan bir ritüele dönüşmüştür. Bu ritüel, sadece avlanma esnasında değil öncesinde ve sonrasında uygulanan

pratiklerle bir bütündür. Bu makalede, avlanmayla ilgili pratikler ve bunlarla ilgili efsaneler ve inanmalar üzerinde durulacaktır.

1. Avlanmayla İlgili Pratikler

1.1. Ava Çıkmadan Önce Uygulanan Pratikler:

Avlanmayla ilgili pratikler, ava çıkmadan önce başlar. Altay Türklerinin inançlarına göre; hayvanlar bulunduğu dağın, tayganın, ormanın iyesine ait olduğu için öncelikle iyelerden izin almak ve av hayvanını kıskanmadan vermesini rica etmek gerekmektedir. Çünkü ava çıktıklarında avlanabiliyorlarsa bu onların iyi birer avcı olmalarından değil, iyelerin buna müsaade etmesinden ve avın avlanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeplerden ötürü avlanırken her şeyin yolunda gitmesi için öncesinde bazı kuralların uygulanması gerekmektedir.

Avcı yiyeceğini, okunu, yayını, tüfeğini mutlaka önceden hazırlar. Avlanmaya gitmeden önce eşiyile yakınlaşmaz, temiz olması gerekir. Yola çıkmadan bir gün önce ocaktaki ateşe hürmet gösterip alkış ister:

<i>“Odus baştu ot-ene!</i>	<i>Otuz başlı ot ana!</i>
<i>Kırık baştu kıs-ene!</i>	<i>Kırk başlı kız ana!</i>
<i>Çiydi bolzo bijurgan!</i>	<i>Çiğ olanı pişirdin!</i>
<i>Toñdı bolzo eritken!</i>	<i>Donmuş olanı erittin!</i>
<i>(...)</i>	<i>(...)</i>
<i>Alkış-bıyan beriger.”</i>	<i>Alkış verin.</i>

(Çoçkina vd. 1996: 130-131)

Ardından Tanrı Ülgen’le insanlar arasında aracılık yapan iyi ruhlardan olan ve evlerde tasvirleri bulunan “Cayık” a (Dilek 2014: 48) hürmet gösterip ondan alkış ister:

<i>“Ak Cayık</i>	<i>Ak Cayık</i>
<i>Azık-tülük berzin!</i>	<i>Yiyecek versin!</i>
<i>Altaydñ sınına çıksam,</i>	<i>Altay’ın dağlarına çıksam!</i>
<i>Kazık berzin!</i>	<i>Kazık versin!</i>
<i>Agın suu keçsem,</i>	<i>Akarsularını geçsem,</i>
<i>Keçü berzin!</i>	<i>Geçit versin!</i>
<i>(...)</i>	<i>(...)</i>
<i>Ak Cayık baş bolzın!”</i>	<i>Ak Cayık şükürler olsun!</i>

(Çoçkina vd. 1996: 130-131)

Ertesi gün yola çıkan avcılar, yanlarına içki almazlar. Yolda giderlerken gereksiz yere konuşmazlar, gülmezler, tartışıp kötü sözler söylemezler; karşılıklarına bir avcı çıksa yolunu kesmezler. Güzergahları üzerinde bir aşıt varsa ağaçlara “kıyra” ya da “calama” adı verilen bez bağlarlar; “oboo” denilen kutsal saydıkları taş yığınları varsa taş koyarlar. Bu sırada içlerinden en yaşlı

olan alkış söyler. Ateş yakıp ardıçla tütsüledikten sonra yemek için bir şeyler hazırlarlar (Çoçkina vd. 1996: 131; Potapov 2014:133; Sanina 1996: 23; Bidinov 1996: 15-16; Güner Dilek: 46-50). Böylelikle avcılar, kötü davranışlardan sakınarak aralarında yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçmiş, iyelere hürmet göstererek de onları memnun etmiş olurlar. Tüm bu uygulamalar yollarının açık olması, dolayısıyla da avın başarılı geçmesi için yapılır.

Efsanelerde görüldüğü gibi, avcılar, avlanmak için çok dik ve yüksek dağlara, kapkara olarak tasvir edilen taygalara, ormanlara gitmekte, bu yüzden de kendilerini koruyacak bir kuvvete ihtiyaç duymaktadırlar. Bunlar arasında avlanacakları tayganın, dağın, ormanın iyeleri de yer almaktadır; çünkü iyeler sadece hayvanların değil insanların da koruyucularıdır. Dolayısıyla iyeleri memnun etmek, avın bereketli geçmesinin yanı sıra, avcılarını kötülüklerden ve kötü ruhlardan korumak gibi bir fonksiyona da sahiptir. Bundan dolayı avcılar, avlanacakları bölgeye geldiklerinde ilk olarak uygun bir yere kamp kurduktan sonra ateş yakıp, getirdikleri yiyeceklerden saçarak Altay'a, Altay Tanrısı'na ve avlandıkları dağın iyesine sunarlar ve alkış söyleyerek onlara ait olandan pay isterler:

*“Altay-Kudayım,
Altın sındı Altayım,
Taş cakalu taygalar,
Tal cakalu suularım,
Şuurganga tuturbagar,
Şuurmakka aldırbagar!
Taygalardañ aju beriger,
Talaylardañ keçü beriger!
(...)
Alkı boyımdı candırıgar!
açıp añ beriger!
Alkış-bıyanaar cetiriger!
Op-kuruy, Op-kuruy.”*

*Altay Kudayım,
Altın dağlı Altay'ım,
Taş yakalı dağlar,
Söğüt yakalı nehirlerim,
Tipiye yakalattırmayın,
Donacak suya teslim etmeyin!
Taygalardan aşıt verin!
Nehirlerden geçit verin!
(...)
Dönmeme yardım edin! Koltıgardı
Kollarınızı açıp av verin!
Alkışlarınızı esirgemeyin!
Op-kuruy, Op-kuruy!*

(Çoçkina vd. 1996: 131)

Kutsal dağa edilen dua şöyledir:

*“Al-tayga ajuzın berzin
Ağın suu keçüzin berzin
Altayım aın attırzın,
Corugıs ceñil bolzin.”*

*Al-tayga aşdını versin,
Akarsu geçidini versin,
Altay'ım av hayvanlarını vurdurtsun,
Avlanmamız kolay olsun.*

(Çoçkina vd. 1996: 132)

1 Dua töreni sırasındaki haykırışlar.

Tayganın iyesine ise şöyle dua ederler:

“Aldında adalaris cürgen Eskiden atalarımız gelirmiş,
Emdi bis, caş üren keldibis! Şimdi biz, yeni nesil, geldik!
Añ-kujardı körgüzip beriger.” Hayvanlarımızı gösterin!
(Çoçkina vd. 1996: 132)

Ava çıkmadan önce, avda başarılı olabilmek için kam ayini yapıldığı da görülmektedir. Potapov, Kuzey Altaylıların sonbaharda av sezonu başlama-
dan önce, mensup oldukları boyun kutsal saydığı dağına ayin yapması için
kam çağırdıklarından bahsetmektedir. Yine Altay boylarındaki iyeler arasında
en yaygın olarak benimsenen “Kanım” a avdan önce ayin yapıldığı aktarılan
bilgiler arasındadır (Potapov 2012: 214-217; 2014: 93). İ. Dilek, *Resimli Türk
Mitoloji Sözlüğü (Altay/Yakut)* adlı eserinde farklı Altay boyları arasında dağ
iyesi, orman iyesi ya da koruyucu av tanrısı olarak kabul edilen Kanım için
yapılan ayin hakkında şu bilgileri vermektedir: “(...) Tahtadan yapılmış insa-
na benzeyen iki başlı tasvirindeki başlardan birine sincap kuyruğundan sakal
takılır; avcılar bu tasviri ormana ava çıkarken yanlarında götürürlerdi. Her
gün yemekten önce onun için özel olarak talkan (kavut) ve kuzuktan (çam fıstı-
ğı) yapılan küzem adlı sıvı muhallebi veya imkan dahilinde çöl horozu çorbası
pişirişip avın başarılı geçmesi için bu çorba serpilirdi. (...)” (Dilek 2014: 98).

Ava başlamadan önce yapılan tüm bu pratikler, avın başarılı geçmesi için-
dir. Alkış söyleyerek, saçı saçılarak, daha önce atalarının da avlandığını be-
lirtmek suretiyle taklit yoluyla özdeşleştirmeye gidilerek iyelere ait olandan
pay isterler. İyeleri memnun etmenin avlanmanın bereketi açısından önemi, bir
efsanedede, dağın iyesi olan bir kızın bir avcıya söylediği şu sözlerle vurgulan-
maktadır: “...dağlara dua et, onların iyelerine alkış-dua söyle. Yiyeceklerin
en iyisini onlara ver, saç, yedir. O zaman her şey yolunda gider. Av hayvan-
larına rastlarsın. Vurup alırsın. Alkış duanı et... Düşün, itaat et, rica et. Kıs-
kanmak olmaz. Payın sana ulaşır.” (Türker 2011: 527-528). Bu sözler, iyelerin
izni olmadan avlanılamayacağına olan inancın bir göstergesi niteliğindedir.
Zaten ihtiyaç dışı avlananlar ya da iyelerden izin almayan, saygısızlık yapan-
ların mutlaka cezalandırılacağına dair inançtan ötürü de bu tip davranışlardan
kaçınmaktadırlar.

1.2. Avlanma Esnasında Uygulanan Pratikler:

Ava çıkmadan önce gerekli pratikleri yerine getiren avcı, artık avlanma-
ya hazırdır. Avcı, iyi düşüncelerle avlanmalıdır. Birlikte gittiği arkadaşlarına
yalan söylememeli, onlar hakkında kötü düşünmemelidir. Avladığı hayvanla
ilgili konuşmamalı, övünmemeli, sevinse dahi bunu belli edip gülmemelidir;
aksi takdirde cezalandırılacağına inanır (Çoçkina vd. 1996: 132).

Avcı bir hayvanı vurmadan önce gerçekten ihtiyacı olduğu için o hayvanı öldürdüğünü ima eden şu sözleri söyler:

*“Añdap-kuştap kelgen edim. Avlanmaya gelmiştim,
Adar ogıma uçurazañ açınba! Attığım okuma rastlarsan kızma!
Tiyer ogım tiyze, tarınba! Okum değerse darılma!
Adıp alarga amadap keldim! Avlanma amacıyla geldim!
Alkı boyıma, bala-barkama alu kerek! Bana, çoluk çocuğuma kürk gerek,
Amtandu ediñ kerek! Lezzetli etin gerek.
Agaş-taştıñ, agın-suulardıñ Ağacın, taşın, akarsuların,
Ayañ-tuulardıñ eeleri açınbagar Yüksek dağların iyeleri kızmayın,
Añgardı beriger!” Av hayvanlarınızı verin!*

(Çoçkina vd. 1996: 133)

Bu alkış, hayvanların, bulunduğu dağın, tayganın, ormanın iyelerine ait olduğu ve avlanmadan önce onlardan izin alınması ve ihtiyaç dahilinde avlanması gerektiği yönündeki inancın yansımasıdır. Ayrıca bu duada avlanılmadan önce öldürülecek hayvandan da izin alınması, daha önce de bahsettiğimiz gibi, avın başarılı geçmesinde av hayvanının avlanmak istemesinin de fonksiyonunun olmasındandır. Ancak burada avcının öldürme eyleminden duyduğu kaygıyı da göz ardı etmemek gerekir. Nitekim öldürülen av hayvanının intikamını alacağı endişesinden bahseden J. P. Roux, insanın böyle bir cinayet işlemiş olmasından dolayı özür dilediğinden ve hayvanın ölürlen boş yere acı çekmemesi için elinden geleni yaptığından söz eder (Roux 2005: 98).

Altay Türklerinin ava çıkarken yaptıkları uygulamalardan biri de yanlarında “kayçı” yani destan anlatıcıları götürmeleridir. Ünlü destan anlatıcısı A.G. Kalkın, “Kan Ceren Attu Kan-Altın” adlı destanı anlattıktan sonra, avcılara avlarının iyi geçmesi için yanlarında kayçı götürmeleri gerektiğini şu şekilde ifade eder:

*“Ava giden kayçı kişi
Bu destanı kaylasa
Vurulmaz yerden av vurur,
Görülmez yerden geyik görür.
Yüksüz evine dönmez.”* (Dilek 1998: 311)

Avcılar gündüzleri avlanmakta veya tuzak kurmakta, geceleri ise avlanmak yasak olduğu için hep birlikte kamp yerinde kayçının icra ettiği destanı dinlemektedirler. Kayçının avlanma ritüelindeki fonksiyonlarından biri, bir inanca göre kay dinlemeyi çok seven iyeleri memnun ederek karşılığında avcılara av hediye etmesini, dolayısıyla da avın başarılı geçmesini sağlamaktır. Bir diğer fonksiyonu ise avcının karşılaşacağı tehlikelerden korunmak içindir. M. Aça, toplum tarafından kutsal kabul edilen kayçının ava götürülerek “avlanma tek taraflı bir öldürme sürecinden çıkarılmakta, destancı ve masal-

cıların aracılığı ile iyelerin rızası ve gözetimi altında gerçekleştirilen doğal ve dengeli bir alış- verişe” dönüştürüldüğünü söylemektedir (Aça 2007: 14). Avcıların avlanmaya kayçı götürme âdetleri efsaneye göre şu şekilde ortaya çıkmıştır: Bir gün biri kayçı, biri kopuzcu, biri de kavalcı üç arkadaş birlikte avlanmaya giderler. Kayçı kay söylerken pek çok av hayvanı ile birlikte dağların iyeleri de onu dinlemeye gelirler; ancak kayçı hiçbirini göremez. Bir gün çok güzel bir kız suretinde olan dağın iyesi, kayçının karşısına çıkar ve onunla evlenmek ister. Kayçı, her akşam kay söylemeye devam etmekte ve iyeler de onu dinlemektedir. Bir gün kız iye, kayçıya “*Sen kayladığında çevredeki dağların iyelerinin hepsi gelip dinler. Onların dağlarına gitsen onlar senden samurlarını da esirgemezler*” der ve ava çıktığında iyelerin avlarını esirgememesi için onlara dua etmesini, saçı saçmasını söyleyerek avın bereketli geçmesi için yapması gerekenleri öğretir. Avcı, iyeden öğrendiklerini daha sonra arkadaşlarına öğretir ve o günden beri avcılar taygaya avlanmaya gittiklerinde yanlarına kayçı alıp, alkış söyleyip öyle giderler. Av hayvanlarını avlamak için tayganın, dağın, taşın iyesinden izin isterken kız iyenin öğrettiği şu alkışı söylerler:

“Kara cış agaştı,
Kara caan taygam,
Kandıy bir ülüüñdi
Kara cañıs mege
Küünzep iyeten bolzoñ
Ajuuña baş bolzın,
Ağın suuña baş bolzın!”

“Kara orman ağaçlı,
Büyük kara taygam,
Herhangi bir payı
Sadece bana
İsteyerek gönderecek olsan
Aşığına şükürler olsun!
Akarsuyuna şükürler olsun!”

(Türker 2011: 302-305, 420, 528).

Efsanede de görüldüğü gibi Altay Türkleri, doğadaki her varlığı canlı olmaktan öte antropomorf varlıklar olarak algırlar, hatta kendi dillerinden anladığını da düşünürler. Onun için de avcılar avlanmak için yola çıkmadan önce nerede avlanacakları hakkında konuşmaktan imtina ederler, hayvanların adlarını doğrudan söylemezler. Çünkü böyle bir durumda hayvanların onların niyetlerini bilip, önlem alacağına inanırlar. Bunun için de av hayvanlarını gerçek adlarıyla değil de başka adlarla adlandırma yollarına gitmişler, bu da “*ad tabusu*”nun oluşmasına yol açmıştır. Roux’ya göre hayvanların adının söylenme yasağı, av ayinlerinin zorunlu kuralıdır; ancak bu yasak av zamanı geçtikten sonra kalkmaktadır (Roux 2005: 248). Altay Türklerinde adı söylenmeyen bazı hayvanlar ve bunların yerine söylenen tabu sözler şunlardır: Ayı için *abaay* “amca”, *taadak* “dede”, *örökön* “yaşlı adam”, *apşıyak* “yaşlı adam”, *Altaydın eezi* “Altay’ın iyesi”; kurt için *kookoy* “av”, *kök iyt* “mavi köpek”, *kök taay* “mavi dayı”, *kayrakan* “saygıdeğer, sayın; Tanrı”, *uluuçı* “uluyan”; porsuk için *turmaktu añ* “tırnaklı av hayvanı, *cuulu tokpok* “yağlı tok-

mak”; sincap için *söök baş* “kemikli baş”; samur için *kara cügürük* “kara renkli koşucu” vb. (Surazakov 1975: 42).

Altay Türklerinde bazı av hayvanlarının avlanması yasaklanmıştır. Bunlar “*arjan su*” denilen şifalı suların etrafında dolaşan av hayvanlarıdır. Bu hayvanların arjan suyun iyisine ait olduğunun düşünülmesi ve arjanın iyisinin şekil değiştirerek Altaylılara gözüktüğüne inanılması bu yasağın oluşmasının sebepleridir (Bayat 2007: 205; Dilek 2014: 25; Bidinov 1996: 14). Altaylıların avlamadığı hayvanlar arasında eşli kuşlar da vardır. Yalnız kalan kuşun ıstırap çekip, eşinin yokluğuna dayanamayıp öleceğine inanıldığı için eşli kuşları öldürmek yasaklanmıştır. Onun ağlayıp inlemesinin Altay Tanrısı ve iyeler tarafından duyulacağına, öldüren kişinin kendisinin ya da ailesinin bunun cezasını çekeceğine inanılır ve böyle kuşlara “*kargışçı kuşlar*” denir. “*Ercineli*” olarak adlandırılan, vücutlarında bazı nişaneleri olan hayvanlar da vurulmamalıdır; çünkü bu tip hayvanların, hayvan kılığında gezen avcılık iyesi olduğuna inanılır. Bilmeden avlandığı takdirde ise ercinesi ak beze sarılıp, ardıçla tütsülenip, sandığa konularak saklanmalıdır. Ancak bu şekilde ercineye sahip olmanın mutluluk getireceğine inanılır (Çoçkina vd. 1996: 133-135).

1.3. Avdan Sonra Uygulanan Pratikler:

Avdan önce ve av sırasında uyguladığı pratiklerle avlanmasına meşruiyet kazandıran avcının, avlanmasının her anlamda başarılı olması için avlandıktan sonra da uygulaması gereken pratikler mevcuttur.

Öncelikle avcının, ilk avladığı hayvanın etini pişirip Altay’a ve avlandığı dağın iyisine alkışlar söyleyerek saçı yapması gerekmektedir (Çoçkina vd. 1996: 133; Potapov 2014: 95). Av sonrası yapılan saçı, iyelere ait olandan pay alan avcılarının onları memnun etmek, kızmalarını önlemek için yaptıkları bir uygulamadır. Çünkü daha önce de bahsedildiği gibi avlanılan sahadaki hayvanlar o yerin iyisine aittir ve avcılar avlanabiliyorlarsa bu onların iyi birer avcı olmalarından değil, iyelerin buna müsaade etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bununla ilgili şöyle bir efsane vardır: Avlanmaya giden üç arkadaşın içinde en iyi avcı olan tuzak kurup beklemeye başladığı sırada karşısına dağ iyesi çıkar. Ona, başka bir yerin iyesi ile iskambil oynaması neticesinde birçok hayvan kazandığını söyler ve bu yüzden de bir daha avlanmaması hususunda onu uyarır. Bunun üzerine kurduğu tuzağa bakmaya giden avcı, karın üzerindeki izlerden, pek çok hayvanın tuzağın yakına kadar geldiğini; ancak son anda yönlerini değiştirdiklerini görür. Avcı, tuzağını toplar ve bir daha ava çıkmaz (Türker 2011: 300-302).

Altay Türkleri kurallara uygun bir şekilde ava çıkıp, avlanıp, iyelere saçı saçtıktan sonra sıra av paylaşımına gelir. Avcılar, avladıklarını eşit paylaşmırlırlar. Av paylaşımı belli kurallara bağlıdır, bu paylaşım avcı grubunun yaş-

lısı tarafından yapılır. Av hayvanını vuran, eşit payın üzerine hayvanın dalağını, başını, yüreğini, ciğerini de alır ve hayvanın kıymetli kısımlarıyla birlikte bunları iyelere sunar. Avlanırken yolda birisine rastladıkları takdirde etten pay verilir (Çoçkina vd. 1996: 133; Potapov 2014: 141-142; Sanina 1996: 22-23). Avlanmaya giderken birisinden ödünç olarak at, ok, yay gibi şeyler alındıysa ya da avlamaya giderken yanlarında çocuk, yemek pişiren kadın gibi birileri götürüldüyse mutlaka hayvanın etinden, derisinden vermek gerekir (Yamaeva 1996: 54). Avlanırken yanlarında kayçı varsa ona da avdan eşit pay verilir. Avın eşit dağıtılmasını, dayanışmayla ilişkilendirmek mümkünse de asıl sebep, öldürme eyleminin sorumluluğunun ve avcıyı bekleyen tehlikelerin paylaşılması olmalıdır (Roux 2005: 119).

Nitekim Altay Türklerinin avladıkları hayvanın başını eve getirmemeleri, öldürdükleri yere gömmeleri ya da “*Senin başın alçak olsun, benim başım yüksek olsun.*” diyerek kuru dalların altına sokmaları da benzer korkulardan kaynaklanmaktadır. Örneğin ayı avladıklarında, ayının ruhunun, kendisini öldüren insanların adlarını söyleyip olayı anlatmasından endişe duyarlar ve kulağına şöyle fısıldarlar: “*Seni bizim öldürdüğümüzü kimseye söyleme, ağaçtan düştüm de öldüm de, kayadan, taştan düştüm de ya da çok çam fıstığı yediğim için hazımsızlık çekip öldüm de.*” (Surazakov 1975: 41). Hatta bazı bölgelerde öldürülen ayının etinin yendikten sonra, başı, kesilen yaş ağaca geçirilir ve bu sırada da “*O yere gittiğinde insanlar öldürdü diye söyleme.*” denilerek tembih edilir (Surazakov 1975: 41). Öldürülen ayının olup bitenleri anlatmaması için dilinin kesildiği de görülmektedir (Surazakov 1975: 41). Bütün bu uygulamalar, öldürülen hayvanın öç alması korkusundan kaynaklanmakta olduğu kadar (Roux 2005: 98), Erlik tarafından yaratıldığına ve alt dünyaya ait olduğuna (Oynotkinova 2009: 90; Dilek 2014: 34-35) inanılan ayı yüzünden kötü ruhların musallat olmasından duydukları endişe de yatmaktadır.

Altay Türklerinin ava çıkmadan, av esnasında ve avdan sonra yaptıkları pratikler göz önüne alındığında tüm bunların avın başarılı geçmesi, bereketli olması, av hayvanlarının sahibi olan iyelerin memnun olması, hayvanlarını sakınmaması ve bu öldürme eylemi yüzünden cezalandırılmaktan korunmak için yapıldığı görülmektedir. Bütün bu pratikler avlanmanın bir ritüel şeklinde uygulandığını göstermektedir.

2. Altay Türklerinde Avcılığın Efsanelerdeki Yeri

Avcılık Altay Türklerinin hayatında önemli bir yere sahip olduğu için, sözlü gelenekte zengin anlatmalara sebep olmuştur. Efsaneler incelendiğinde, avcılıkla ilgili pek çok anlatmanın olduğu, doğrudan ilgili olmasa dahi efsanelerde yer alan tiplerin arasında avcıların bulunduğu ya da bir şekilde olayların avlanmaya gidildiği zamanda geliştiği görülmektedir. Tüm bunlar avcılığın

Altay Türklerinin hayatındaki öneminden ve özellikle efsanelerin yaratıldığı dönemlerde temel geçim kaynaklarından olmasından kaynaklanmaktadır.

Altay Türklerinin anlatmalarında avcılık, ilk olarak yaratılış efsanelerinde karşımıza çıkmaktadır. Hatta yeryüzünün yaratılışıyla ilgili bir efsanede, avcılığın nasıl başladığı izah edilmektedir. Efsaneye göre, Tanrı, yeryüzünü yarattıktan sonra düzeni sağlamaları için yardımcılarını görevlendirmekte ve bu sırada insanların geçim kaynaklarını da belirlemektedir: “(...) ‘Her iyi insana öğret! Oltayla balık tutmayı öğret! Ağla balık yakalamayı öğret! Sincap avlamayı öğret! Hayvan gütmeyi öğret!’ İnsanların yanında kalan Mandı Şire, oltaya yapıp balık tutar. Kenevir eğirip, ağ yapıp, kayık yapıp balık yakalar. Tüfek yapıp, barut yapıp, sincap avlar. Tanrı’nın söylediği gibi, iyi şeylerin hepsini onlara öğretir.” (Türker 2011: 444)

Sadece avcılığın nasıl ortaya çıktığı değil, Altay boylarının avlanma konusundaki yetenekleri de efsanelerle izah edilmektedir. İrkit boyunun oluşumuyla ilgili bir efsaneye göre, bu boy, Tanrı tarafından insana dönüştürülen bir kartal ile sevdiği kızın birlikteliğinden türemekte ve söz konusu boyun mensuplarının iyi birer avcı olmaları bu dönüşüm sırasında edilen duayla ilişkilendirilmektedir: “(...) ‘Yere bıraktığım tohumum, kartalın çocukları, türeyip çoğalsınlar! Şanlı şöhretli avcı olsunlar, kartallar gibi!’” (Türker 2011: 492)

Altay Türklerinin efsanelerinde hayvanlarla ilgili pek çok anlatma mevcuttur. “Añ” olarak adlandırılan yerde dolaşan yaban hayvanları, “toynaklı av hayvanları” (geyik, elik, yabanî koyun, yabanî koç, dağ keçisi, toorgı “boynuzsuz Sibiryaya geyiği”) ve “turnaklı av hayvanları” (ayı, kurt, vaşak, kutup porsuğu, samur, sincap, kunduz) olarak iki gruba ayrılmaktadır. Ancak efsanelerde en çok avlanılan hayvanlar arasında geyik, sincap, samur, pars, porsuk, tilki, kakım, saras, ayı, tavşan ve vaşak, ön plana çıkmaktadır. Efsanelerde kuşların da avlanıldığından bahsedilmekte; ancak detay verilmemektedir. Bir diğer av hayvanı olan “balık” da yaban hayvanları kadar efsanelerde yer almamaktadır. Bunun sebebi yaban hayvanı avcılığının bütün Altay Türkleri arasında önemli bir geçim kaynağı olmasına rağmen, balıkçılığın sadece Kuzey Altaylılarda yer almasıdır.

Altay Türkleri avladıkları hayvanların hem etinden hem de kürkünden ve derisinden istifade etmektedirler. Özellikle kürkü ve derisi için avladıkları tavşan, samur, tilki, kakım, sincap, ayı, pars, saras gibi av hayvanları, aynı zamanda devlete ödedikleri vergiler arasında yer almaktadır. Hatta tarihî konulu bir efsanede, bazı Altay boylarının hem Ruslara hem de Oyrotlara vergi ödemek zorunda oldukları dönemde, vergi memurlarının bu av hayvanlarının değerli kürkleri yüzünden nasıl tartıştıkları anlatılır:

“(...) Rus vergi memuru ise samur kürkü, iyi sincap, saras ve özellikle kakım derisi toplamıştır. Oyrot Kağan’ın vergi memuru, Rus kağanın vergi

memuruna şöyle der: 'Biz ikimiz, vergi toplayarak yaşayanlar, topladığımız kürkü, malı bölüşüp eşit olarak paylaşalım.' Rus kağanın vergi memuru anlaşmayı kabul etmez. Niye kabul etmez? Oyrot Kağan'ın vergi memurunun topladığı vergi, demir pipo ile demir ocaktır. Böyle şeyler Rus vergi memurunun işine yaramaz. Ondan dolayı iki vergi memurunun arasında husumet, tartışma, kızgınlık olur.' (Türker 2011: 501)

Avlanmanın bir ritüel olarak gerçekleştirildiği Altay Türklerinde, ava çıkılmalar genellikle grup halinde yapılmaktadır. Efsanelere bakıldığında da ava çıkmanın genellikle toplu gerçekleştirildiği, daha ziyade de üç kişi çıktığı görülmektedir. Tek başına ava çıkılmalar ise daha azdır. Grup halinde ava çıkmada, toplumsal dayanışmanın önemini yanı sıra avlanmanın tehlikelerinden korunma söz konusudur.

Altay Türklerinde ava genellikle erkekler çıkmakta; kadınlar ise yemek pişirme gibi kamp işlerini yerine getirmek için avlanmaya gitmektedir (Potapov 2014: 129-131). İncelediğimiz efsanelerde de avlananların erkekler olduğu görülmekle birlikte "Kıpçak"ların kökeni hakkındaki bir efsanede on iki yaşında bir kızın avlanmaya gittiğinden bahsedilmektedir: "(...) Çok hareketli, durduğu yerde duramayan bir kızdır. Yabani atları eğitebilen bir kızdır. Erkeklerle, ırgatlarla birlikte yabani atları eğitir. Evde durmaz, her zaman dışarıda dolaşır, avlanmaya gider." (Türker 2011: 472). Efsanelerde insanların yanı sıra Tanrıların ve olağanüstü varlıkların da avlandığı görülmektedir: "(...) Gökyüzünün dibinde üç kardeş avlanıp dolaşırken yıldız atlarla yeryüzünü görerek yere inerler."; "Elbegen'in iki tarafı inekli, ağaç keregeli bir evi ve avlanmaya gittiği bir atı vardır" (Türker 2011: 450; 461).

Altay Türkleri, avlanmaya genellikle sonbahar ve kış mevsimlerinde çıkarlar. Efsanelerde ava çıkma zamanı "kar yağınca", "kış geldiğinde" gibi ifadelerle belirtilmektedir: "Ertesi gün kar yağınca üç arkadaş ayrı ayrı avlanmaya giderler" (Türker 2011: 522). Efsanelerde avlanma süresi hakkında da bilgiler yer almaktadır. Buna göre avlanma iki üç gün sürebildiği gibi, bir ay, aylarca hatta yıllarca bile sürebilmektedir: "(...) Çok kalmayız, üç güne geliriz. (...) Aylar geçer, yıllar geçer. (...) Sarı Tan arkadaşıyla avlanır, avlanır, döneceğini düşünmeden (...)" (Türker 2011: 464-465). Efsanelerde avlanmanın gündüz saatlerinde yapıldığı görülmekte hatta bir efsanede geceleyin avlanılamayacağı şu sözlerle ifade edilmektedir: "İki arkadaş, geceleyin av hayvanlarının kampın etrafında gezinip, ateşin etrafında kayı dinlediğini görürler. Avlanmak doğru olmaz, çünkü gecedir. Gece kim avlanmış ki..." (Türker 2011: 524).

Avcılar, avlanılacak yere geldiklerinde ilk olarak kamp kurarlar. Avcılıkla ilgili bir efsanede de avlanmaya başlamadan önce kamp kurulduğu görülmekte ve bu yerin belirlenirken nelerin esas alındığı belirtilmektedir: "Avlanmaya

başlayan avcılar gidecekleri yere ulaşırlar. Kamp kurmak için sedir ağacının hantal gövdesini özenle seçerler. Odun da vardır su da yakındır.” (Türker 2011: 523).

Efsanelerde avcılarının avlanırken kullandığı malzemeler hakkında bilgiler de yer almaktadır. Buna göre, avlanırken ok ve yay başta olmak üzere tüfek ve mızrak da kullanılmakta, ayrıca tuzaklar, kapanlar kurulmaktadır: “*Toynaklı av hayvanlarını yayla vurur, kuşlara tuzak kurar, küçük hayvanlara kapan kurar.*”; “*Bir gün Sarı Tan bakır yayını ve okunu alarak ava gider.*” (Türker 2011: 464; 467). Ayrıca efsanelerde avcılarının kayak ve kızakla avlandığı da görülmekte; hatta kızıağın kullanım şekli ve karlı havalarda kullanıldığıyla ilgili bilgi yer almaktadır: “*Bir kişi kayakla avlanır. Avlanırken buzullara gelir. Buzullarda kayağını durduramaz, kayağıyla birlikte uçar.*”; “*(...) Kızıağını deriyle örter (...) Dağın yamaçlarında kar çoktur. Kızaksız gitmek zordur.*” (Türker 2011: 486; 523- 526). Nitekim Potapov, Kuzey Altaylılarda avcılık hususundaki bilgileri aktarırken kışın avcılarının kayakla avlandığından ve bunları geyik derisiyle kapladıklarından bahsetmektedir. Efsaneler incelendiğinde avcılarının avlanmaya genel olarak at ve köpekle çıktıkları görülmektedir (Potapov 2014: 123). Hatta 12 hayvanlı takvimin oluşumuyla ilgili bir efsanede atın avcılıktaki fonksiyonunun ortaya çıkışı izah edilmektedir. Buna göre, Tanrı hayvanlara nerede yaşamak istediklerini sormakta, köpek gibi yeryüzünde yaşamayı, insanın yanında olmayı seçen at, insana sağlayacağı faydaları sıralarken “*Altay’a ben cins at olup avlanmaya giderim*” diyerek avcılıktaki rolünü belirlemektedir (Türker 2011: 495).

Sonuç:

Tabiatla iç içe yaşayan Altay Türkleri, doğadaki her unsuru canlı gibi düşünmüşler, hatta antropomorfik birer varlık olarak tasavvur etmişlerdir. Onlar tarafından cezalandırılmaktan korktukları için saygı duymuşlar ve onları kutusal saymışlardır. Tüm bunlar, uyulması gereken inanç silsilesini beraberinde getirmiştir. Avcılığın Altay Türklerinin hayatında önemli bir geçim kaynağı olmasından dolayı da, bunun devamlılığını sağlayabilmek için, türlü pratikler geliştirmişler ve bunlar zamanla uyulması gereken kurallar bütününe dönüşmüştür. Bunlar bir taraftan avcının yerine getirmesi gereken uygulamalarken, diğer taraftan da kaçınması gereken davranışlar, yani yasaklardır. Tüm bu pratikler, bir taraftan avın başarılı geçmesi için, diğer taraftan da avcıyı kötülüklerden ya da olası cezalandırmalardan korumak için yapılmaktadır.

Sonuç olarak bir ritüel halinde gerçekleştirilen ve Altay Türklerinin iktisadi hayatlarında olduğu kadar inanç sistemlerinde de önemli bir yere sahip olan avlanma, bütün sözlü anlatılarda olduğu gibi efsanelerde de kendine geniş bir yer bulmuştur. Efsanelerde avlanmanın zamanı, usulleri, uyulması gereken

kurallar, kamp kurulan yerler, iyelere yapılan saçılar gibi pek çok bilgiye rastlamak mümkündür. Bu da avlanmanın, Altay Türklerinin hayatında en eski dönemlerden beri önemli olduğunun bir göstergesidir.

Kaynaklar

- AÇA, Mehmet (2007), “Güney Sibirya Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği”,
Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR), S. 21, s. 7-16.
- Altay Kep-Kuuçındar* (1994), Haz.: E. E. YAMAEVA- İ. B. ŞİNCİN, Gorno-Altaysk.
- BAYAT, Fuzuli (2007), *Türk Mitolojik Sistemi*. C. II. İstanbul, Ötügen Neşriyat.
- BİDİNOV, K. A. (1996), *Altayın Baylagan Çüm-Cañdar*, Gorno-Altaysk.
- ÇOÇKINA, Maya P.- MUYTUEVA, Valentina A. (1996), *Altay Cañ*, Gorno-Altaysk.
- DİLEK, İbrahim (1998), “Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N.U. Ulağaşev”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 5, s. 309-361.
- DİLEK, İbrahim (2014), *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay/Yakut)*, Ankara.
- GÜNER DİLEK, Figen (2015), “Altay Türklerinde Yolculuk ile İlgili İnanışlar ve Ritüeller”, *Folklor/Edebiyat*, C. 21, S. 84, ss. 45-56.
- OYNOKİNOVA, Nadejda Romanovna (2009), “Jivotnie i Ptitsi v Mifah Altaytsev v Sravnitelnom Osveşçenii”, *Gumanitarnie Nauki v Sibiri*, S. 3.
- POTAPOV, L. P. (2012), *Altay Şamanizmi*, Çev.: Metin ERGUN, Konya, Kömen Yayınları.
- POTAPOV, L. P. (2014), *Altaylılar (Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları-Makaleler)*, Çev.: Atilla Bağcı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ROUX, Jean-Paul (2005), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul, Kabalcı Yayınları. SANİNA, N. İ., *Kalbakla Cuuza Kap Bolor Çarakla Cuuza Koş Bolor*, Gorno-Altaysk 1996.
- SAMAEV Grigoriy (2004), *Altay Kalıktıñ Tüükizi-Eñ Cebren Öylördön Arasay'ga Kojulganına Cetire*, Gorno-Altaysk.
- SURAZAKOV, Sazon Saymoviç (1975), *Altayskiy Folklor*, Gorno-Altaysk.
- TÜRKER, Ferah (2011), *Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YAMAEVA, E. E. (1996), *Cayzañnıñ Cargı Canı*, Gorno-Altaysk. <http://www.altai-republic.ru>

